

Hugleiðingar um efnahagslega velferð

Gylfi Zoega
Háskóli Íslands

Ágrip: Í ritgerðinni er sýnt fram á að lífshamingja þjóða fer ekki einvörðungu eftir efnalegum gæðum. Í ljós kemur að mælikvarðar á efnahagslegt frelsi og umfang utanríkisviðskipta hafa jákvæð áhrif á mælda lífshamingju. Einnig kemur í ljós jákvæð fylgni við fjölda vinnustunda. Þær þjóðir sem hafa góða vinnu-
menningu, trú á samkeppni, traust er á milli samborgara og stjórnvöld hafa tiltrú almennings standa sig best á þessum mælikvörðum. Staða Íslendinga er athyglisverð, þeir hafa góða vinnu-
menningu eins og hinar enskumælandi þjóðir, líkjast að öðru leyti Evrópuþjóðunum en hins vegar er athyglisvert að Íslendingar bera ekki sama traust til samborgara sinna og Norðurlandþjóðirnar. Þeir eru samt hamingjusamastir allra.

1. Inngangur

Mannkynið hefur lengi hugsað og talað um tilgang lífsins án þess að komast að sameiginlegri niðurstöðu. Hins vegar hafa hagfræðingar löngum verið sammála um að markmið efnahagsstarfseminnar séu einkum þau að hámarka efnahagslega velferð þjóða. Í þessum tilgangi eigi að örva hagvöxt til þess að bæta lífskjör, tryggja fulla atvinnu og stuðla að stöðugu verðlagi. Hagfræðingar skipa sér síðan í hópa, sumir leggja stund á hagvaxtarfræði og fjalla um aflvaka hagvaxtar og bættra lífskjara á meðan aðrir fjalla um hagsveiflur. Töluverð þekking hefur orðið til á báðum þessum sviðum.

Hagvaxtarfræðingar hafa rakið hagvöxt til ýmissa stofnana þjóðfélagsins. Menntun virðist skipta máli vegna þess að hún getur stuðlað að tækninýjungum og auðveldað þjóðum að tileinka sér tækni og nýjungar annarra þjóða; lög og réttur, þ.e. vel skilgreindur og varinn eignarréttur; virkir fjármagnsmarkaðir sem láta þá frumkvöðla fá fjármagn sem líklegastir eru til þess að koma fram með góðar viðskiptahugmyndir; frjáls utanríkisviðskipti sem gera þjóðum kleift að notfæra sér hlutfallslega yfirburði; og stöðugleiki í stjórnmálum og efnahagsmálum. Einnig skiptir máli hversu langt er í þær þjóðir sem fremstar eru, þ.e.a.s. hvað við eigum margt ólært af umheiminum og einnig þá hversu auðvelt við eigum með að temja okkur það sem við eigum eftir ólært; sömuleiðis skiptir

þjóðhagslegur sparnaður og fjárfesting máli; og síðast en ekki síst frjósemi vísindasamfélagsins.

Hagsveiflufræðingar hafa einkum skipst í tvo hópa. Í öðrum hópnum eru hagfræðingar sem trúa á fulla virkni markaðshagkerfis og hafa fremur vantrú á möguleika stjórnvalda til þess að hafa jákvæð áhrif á hagþróunina. Hér stafar hagsveiflan af tilkomu nýrrar tækni og breytingum á hlutfallslegum verðum, svo sem olíuverði. Besta hagstjórnin er þá í raun engin hagstjórn. Í hinum hópnum eru hagfræðingar sem einnig trúa á virkni markaðshagkerfisins en telja samt að sveiflur fjárfestingar og einkaneyslu kalli á hagstjórn þegar ýmist myndast spennan á vinnumarkaði með vaxandi verðbólgu eða slaki með vaxandi atvinnuleysi. Eitt og afskipt getur hagkerfið unnið sig út úr slíkum vanda en það getur tekið langan tíma og því er auðveldara og fljótlegra að herða aðhald peningastefnunnar þegar verðbólga vex og slaka á því þegar atvinnuleysi fer hækkandi. Sveiflujafnandi stjórn ríkisfjármála er einnig æskileg.

En þótt hagfræðingar skipti með sér verkum og hafi áherslumun í niðurstöðum sínum gætu þeir líklega flestir tekið undir það að hamingja þjóðar sé nátengd vergri landsframleiðslu á mann (VLF), atvinnuleysi og stöðugu verðlagi. Fyrsta viðfangsefni þessarar ritgerðar er að kanna hvort þetta sé raunverulega svo með því að kanna samband þessara hagstærða og mælinga á lífshamingju sem

fengist hafa í alþjóðlegum viðhorfskönnunum. Annað viðfangsefni ritgerðarinnar er að rekja þá þætti sem skipta máli fyrir hamingju þjóðar til ríkjandi gilda og menningar viðkomandi landa í stað þess að líta á stofnanaumhverfið sem slíkt en það hlýtur að miklu leyti að endurspegla menningu landanna.

2. Efnahagsleg velferð

Mælikvarðarnir „landsframleiðsla á mann“ eða „þjóðartekjur á mann“ eru augljóslega skyldir hugtakinu efnahagsleg velferð og hafa þann kost að vera auðmælanlegir kvarðar. Háar þjóðartekjur gera kleift að bæta heilbrigðisþjónustu, menntakerfi og auka almenna neyslu, svo að nokkur dæmi séu tekin, og slíkt er án efa til bóta. Það hefur því komið nokkuð á óvart að nýlegar rannsóknir hagfræðinga á lífshamingju benda til að ekki sé sterkt samband á milli þjóðartekna á mann og lífshamingju þjóðar (sjá t.d. Layard, 2005). Þannig er erfitt að sýna fram á að þeir sem eru miðaldra í dag séu hamingjusamari en kynslóðin á undan var á sama æviskeiði. Einnig er það svo að þeir sem eru mjög efnadír nú á dögum eru ekki endilega miklu hamingjusamari en þeir sem hafa minna umleikis. Sömuleiðis má á það benda að ýmsir aðrir þættir en tekjur skipta máli fyrir lífshamingju fólks. Hér má nefna mannleg samskipti, traust á samborgurum, farsælt hjónaband, áhugaverða atvinnu þar sem einstaklingur getur sýnt fram á hæfileika sína, heilbrigði, vini og fjölskyldu. Augljóst er að háværkun þjóðartekna á mann þarf ekki að fela í sér fleiri eða meira gefandi hjónabönd, skemmtilegri vinnustaði, aukni andlegt heilbrigði eða betri vini. Þvert á móti er auðvelt að ímynda sér aðstæður þar sem þessi markmið stangast á. T.d. hefur fjölgun frídaga og lenging sumarleyfis að öðru óbreyttu í för með sér lækun þjóðartekna en hins vegar mögulega betra fjölskyldulíf og ef til vill, upp að einhverju marki, aukni heilbrigði. Aðrir þættir hafa einnig áhrif á velferð, eins og t.d. menning þjóðar og umhverfismál. Menningin mótar t.d. hið félagslega umhverfi og hugarfar þjóðar, þ.m.t. afstöðu hennar til vinnu, vana, trúar og fjölskyldu, en einnig hegðun hennar og breytni í daglegu lífi. Menning á vinnustað hefur því mögulega áhrif á þjóðartekjur og hún hefur e.t.v. einnig bein áhrif á velferð og hamingju einstaklinganna. Menningin

mótar sömuleiðis stofnanaumhverfi þjóðfélagsins sem svo hefur áhrif á bæði þjóðartekjur og velferð einstaklinganna (sjá t.d. Stefán Ólafsson, 1996).

Af framansögðu má draga þá ályktun að mikil einföldun felist í því að segja að mælikvarðinn „þjóðartekjur á mann“ sé einhlítur mælikvarði á efnahagslega frammistöðu þjóða. Hækkun þjóðartekna getur hugsanlega falið í sér minni velferð vegna þess að hún getur haft í för með sér, svo að nokkur dæmi séu tekin: aukni álag á fjölskyldulíf og fjölgun hjónaskilnaða; meiri samkeppni á vinnustað; minni frítíma; minni tíma með börnum; aukna félagslega einangrun; og meiri efnishyggju. Hið sama á við ef gengið er of harkalega á náttúruauðlindir.

En þótt hamingja einstaklinga velti á fleiru en tekjum og neyslu virðast peningar skipa mjög mikilvægan sess í lífi nútímamannsins sem mælikvarði á velgengni og neysla er oft notuð til þess að sýna öðrum hátt tekjustig. Hún er þá merki um stöðu einstaklinga í þjóðfélaginu eins og norsk hagfræðingurinn Thorstein Veblen lýsti fyrir löngu.¹ Sumir ganga svo langt að segja að einstaklingar séu oft skammsýnir þegar kemur að því að deila tíma sínum á milli hinna ýmsu athafna: vinnu, fjölskyldu og frítíma. Lífsgæðakapphlaupið fái þá fólk til þess að vinna meira heldur en það myndi annars hafa gert og sumir falla í þá freistni að auka vinnu og tekjur til skamms tíma og ætla þá að verja meiri tíma til annarra hluta síðar. Á því verður oft töf og afleiðingarnar geta komið fram í slöku barnauppleði, óhamingjusömu hjónalífi og vanræktum vinatengslum. Þetta er svipaðs eðlis og þegar einstaklingar reykja en ætla að hætta að reykja, þjást af ofþyngd en ætla í megrun og eyða um efni fram en ætla að greiða upp skuldir sínar. Hér er talað um „gleiðboga-nytföll“ (e. hyperbolic preferences) í hagfræði en hugmyndin er þá að einstaklingar séu þolinmóðari til langs tíma en til skemmri tíma (sjá Laibson, 1997).

1. Grinblatt, Keloharju og Ikaheimo (2004) komust að þeirri niðurstöðu að bifreiðaeign nággranna hafi áhrif á val á bifreiðategundum en það er í samræmi við kenningu Veblen. Bloch, Rao og Desai (2004) beittu kenningu hans til þess að útskýra brúðkaupssiði á Indlandi og Fan og Burton (2002) beittu henni við að útskýra neyslumynstur stúdenta.

En er unnt að leggja annan kvarða á efnahagslega velgengni þjóða en VLF? Ein leið er sú að segja að efnahagsleg velgengni sé mikil þegar einstaklingarnir hafa bæði *frelsi* og *tækifæri* til þess að þroska hæfileika sína og vaxa bæði á vinnumarkaði og í einkalífi. Efnahagskerfið býr til hvata til þess að einstaklingarnir kjósi þær leiðir að þessu marki miði sem koma öðru fólki vel (bitna a.m.k. ekki á þeim) og stofnanir og skipulag efnahagsstarfseminnar er með þeim hætti að frjálsar ákvarðanir einstaklinganna verða þjóðinni til góðs. Orða má þetta þannig að mestu skipti að einstaklingarnir „finni sig“ í samfélaginu. Hér skiptir þá mestu máli sem mest frelsi til athafna, þ.e. frjáls samkeppni, frjáls aðgangur að atvinnugreinum og frelsi til menntunar o.s.frv. Tækifæri skipta einnig máli, þ.e. að öllum sé tryggð menntun til þess að geta ræktað hæfileika sína. Hið sama á við um aðgang að fjármagni, þ.e. að því sé ekki útteilt á grundvelli persónutengsla eða stjórnmálaskoðana. Að lokum er mikilvægt að skattar séu ekki of háir og að ríkisútgjöld og ríkisafskipti brengli ekki þann hvata sem einstaklingarnir standi frammi fyrir svo að þeir sem mestan frumkvöðlakraft hafa beini ekki kröftum sínum að rentusókn á kostnað heildarinnar heldur skapi raunveruleg verðmæti.² Þess konar mælikvarði tengist hugmyndum bandaríska hagfræðingsins William Baumol (1990) sem hefur lýst þeirri skoðun sinni að það sem skipti máli fyrir efnahagslega velgengni þjóða sé fyrst og fremst sá hvati sem hæfileikaríkir einstaklingar hafa til þess að skapa verðmæti fyrir samfélagið í stað þess að taka verðmæti hver frá öðrum.³ Þessi skilgreining

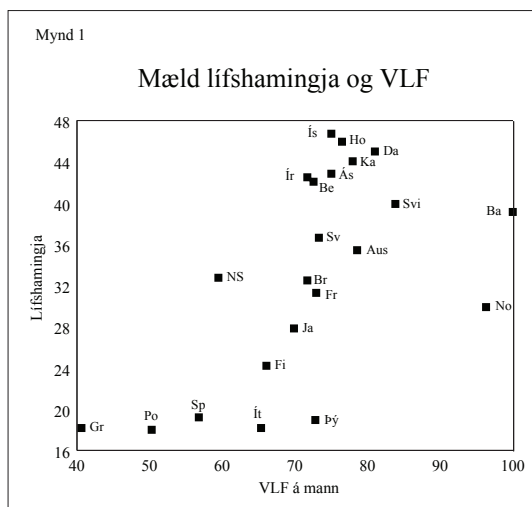
2. Adam Smith orðaði þetta svo: „Little else is requisite to carry a state to the highest degree of opulence from the lowest barbarism but peace, easy taxes, and a tolerable administration of justice: all the rest being brought about by the natural course of things.” *Wealth of Nations*, 1776.
3. Þeir Murphy, Shleifer og Vishny (1991) útfærðu þessa skoðun frekar og sögðu þrennt vera mikilvægar forsendur fyrir því að hæfileikaríkir einstaklingar gerist frumkvöðlar í viðskiptum og vísindum. Í fyrsta lagi þurfi markaður að vera stór þannig að mikill hagur sé af því að hasla sér völl. Í öðru lagi sé auðvelt að fullnægja mikilli eftirspurn (þ.e. að jaðarkostnaður sé flatur) og því sé tími og starfsþrek frumkvöðulsins ekki takmarkandi þáttur. Í þriðja og síðasta lagi er mikilvægt að eignarréttur sé vel skilgreindur og varinn þannig að frumkvöðlar uppskeri árangur erfiðis síns.

er frábrugðin hefðbundnum velferðarsetningum rekstrarhagfræðinnar vegna þess að þær leggja áherslu á hámarksnytjafalla – sem mæla þá lífshamingju sem stafar af neyslu vara og frístunda – en ekki þá fullnægingu sem einstaklingar fá sem starfsfólk á vinnustað, stjórnendur, foreldrar eða vinir. Þótt takmarkanir á neysluvali einstaklinga – svo sem innflutningshöft sjötta áratugarins eða bann við innflutningi á landbúnaðarafurðum, virðisaukaskattur og ríkiseinkasala á víni – skerði lífshamingju fólks eins og rekstrarhagfræðin lýsir svo vel fyrir okkur er næsta víst að sú skerðing er í flestum tilvikum lítilvæg í samanburði við þá skerðingu sem felst í að finna ekki sinn stað í lífinu, að finnast maður ekki njóta sín eða vera metinn að verðleikum á vinnumarkaði jafnt og í einkalífi. En hugum fyrst að sambandi vergrar landsframleiðslu á mann (VLF) og mældrar lífshamingju í skoðanakönnunum.

3. Hamingja og tekjur

Mynd 1 hér að neðan sýnir tengsl VLF (*Penn World Tables*) í 22 OECD-ríkjum⁴ árið 2000 (mældrar sem hlutfall af VLF Bandaríkjanna) og hlutfalls þeirra einstaklinga sem segjast vera mjög hamingjusamir í skoðanakönnun (*World values survey*, *Ronald Ingelhart*). Í ljós kemur jákvætt samband á milli breytanna. Engu að síður er það alls ekki nákvæmt, þegar tekjur hafa náð 70% af VLF Bandaríkjanna virðist sambandið hverfa. Sambandið verður einkum til við það að mæld lífshamingja er minni í Grikklandi, Portúgal og Spáni þar sem VLF er lægri en í öðrum löndum OECD. Þannig hverfur sambandið ef þessum þremur löndum er sleppt. Athyglisvert er að mæld hamingja er mun meiri á Nýja-Sjálandi en VLF á mann gefur tilefni til og Norðmenn virðast ekki njóta ávaxta ríkidæmis síns. Hins vegar mælast Danir og Íslendingar mjög hamingjusamir, hamingjusamari en Bandaríkjamenn sem þó hafa hærri VLF á mann.

4. Ríkin eru Austurríki (Aus), Ástralía (Ás), Bandaríkin (Ba), Belgía (Be), Bretland (Br), Danmörk (Da), Finnland (Fi), Frakkland (Fr), Grikkland (Gr), Holland (Ho), Írland (Ír), Ísland (Ís), Ítalía (Ít), Japan (Ja), Kanada (Ka), Noregur (No), Nýja-Sjáland (NS), Portúgal (Po), Spánn (Sp), Sviss (Svi), Svíþjóð (Sv) og Þýskaland (Þý).

Í ljósi ófullkomins sambands á milli mældrar lífshamingju og vergrar landsframléiðslu er næsta skref að meta jöfnu þar sem fleiri en ein skýristærð eru notaðar. Notast er við þverskurðsgögn fyrir 22 OECD lönd árið 2000. Þetta er jafnan hér fyrir neðan

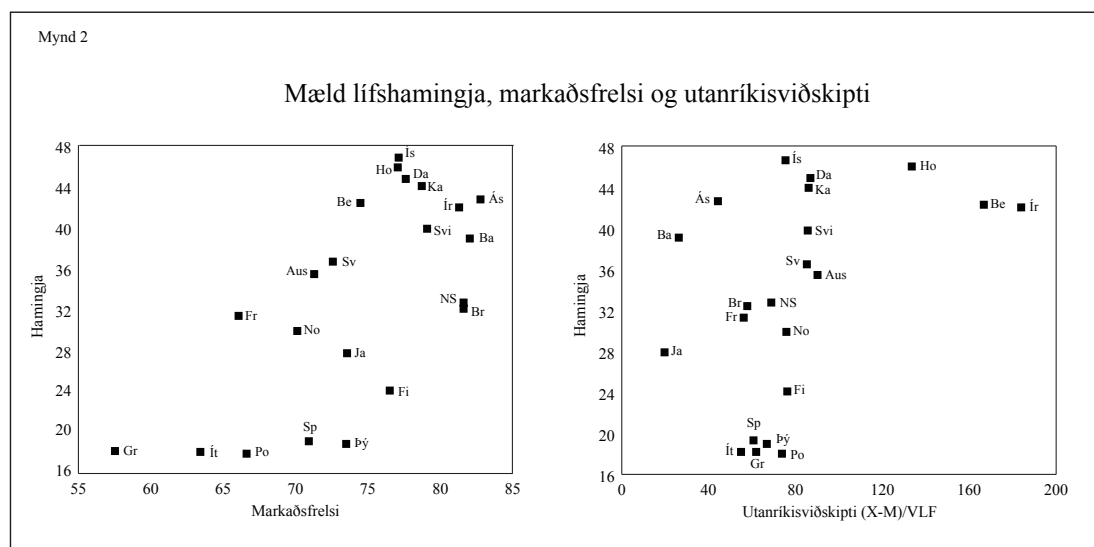
$$H_i = c_1 + c_2 \log(VLF_i) + \Lambda \Gamma_i$$

þar sem H táknar hamingju, Λ er vektor með stuðlum við breytur í fylki Γ sem hefur að geyma 22 athuganir fyrir ýmsar aðrar huganlegar skýristærðir. Eins og kemur fram í töflu 1 virðist jákvætt samband vera á milli VLF á mann og lífshamingju. Þannig verður 1 prósentu hækkun VLF á mann frá einu landi til annars til þess að umtalsvert fleiri segjast vera mjög hamingjusamir (stikamatið er frá 13,7% í 31,8%). En takið eftir að tölfræðileg marktækni er ekki mjög mikil (óvissubilið stórt) og þessi breyta ein sér útskýrir einungis 38% af breytileika lífshamingju á milli landanna tuttugu og tveggja. Tökum næst fyrir mælikvarða á markaðsfrelsi sem er mælikvarði frá 1-100 þar sem 100 táknar mest frelsi í viðskiptum, vel skilgreindan eignarrétt og litla spillingu.⁵ Markaðsfrelsi hefur einnig jákvæðan og tölfræðilega marktækan stuðul. Til samans

5. *Index of Economic Freedom, The Heritage Foundation and The Wall Street Journal*. Hér er lagt mat á tíu þætti sem hafa allir sama vægi og eru metnir frá 0 til 100 þar sem 100 mælir hámarksfrelsi.

útskýra VLF á mann og efnahagslegt frelsi 54% af breytileika lífshamingju. Næst bætist umfang utanríkisviðskipta við sem er mælt sem hlutfall summu inn- og útflutnings af VLF (gögn frá OECD). Þessi breyta hefur jákvæðan og tölfræðilega marktækan stuðul þannig að ef utanríkisviðskipti aukast sem nemur 10 prósentum af VLF hækkar hlutfall hamingjusamra um rúm 1%. Atvinnuleysi (fjöldi atvinnulausra sem hlutfall af vinnuafli; gögn frá OECD) hefur neikvæð en ekki eins tölfræðilega marktæk áhrif á melda lífshamingju: 1 prósentu aukning atvinnuleysis (t.d. úr 2% í 3%) hefur í för með sér að tæplega 1% færri einstaklingar telja sig vera mjög hamingjusama.⁶ Verðbólga hefur ekki marktækan stuðul en taka verður fram að verðbólga var hvergi vandamál árið 2000. Að lokum er bætt við meðalvinnustundafjölda á mann (meðalvinnustundafjöldi á mann á ársgrundvelli; gögn frá OECD), lengd sumarleyfa (fjöldi lögboðinna sumarleyfisfrídaga; gögn frá OECD) og fjölda greiddra frídaga (fjöldi opinberra frídaga á ári; gögn frá OECD). Af þessum breytum virðist meðalvinnustundafjöldinn vera tölfræðilega marktækust. Ef vinnustundum á ári fjólgar um 50 stundir telja 1,5% fleiri sig vera mjög hamingjusama. Langur vinnutími virðist þannig ekki augljóslega hamlar lífshamingju fólks. Lengri sumarleyfi hafa jákvæðan en ekki eins marktækan stuðul og fleiri frídagar hafa neikvæðan og ómarktækan stuðul. Að lokum er menntabreytu bætt við sem mælir hlutfall vinnuafsisins sem hefur einhverja háskólamenntun (Barro og Lee, 2000). Stuðullinn er jákvæður en tölfræðilega ómarktækur. Það eru því VLF á mann, efnahagslegt frelsi og utanríkisviðskipti sem virðast skipta mestu máli. Auk þess kemur í ljós að fleiri vinnustundum fylgir aukin hamingja, en það er athyglisvert í ljósi frumforsendu hagfræðinnar um nytjahámörkun þar sem einstaklingar vilja hámarka neyslu og frítíma. Á mynd 2 eru sýnd tengsl mældrar lífshamingju annars vegar og markaðsfrelsis og utanríkisviðskipta hins vegar.

6. Þetta kemur heim og saman við skoðanakannanir sem benda til þess að 4% hækkun atvinnuleysis lækki 11% fólks niður í lægri "hamingjuflokk" (Euro-Barometer Survey, 1975-1991). Þar kemur einnig í ljós að lífshamingja þess fólks sem þó hefur vinnu lækkar einnig við það að atvinnuleysi eykst.

Tafla 1

Metið hamingjufall

Háð breyta: Lífshamingja

	Fasti	Vlf	Frelsi	Ut.v.	Atvl.	Verðb.	V.st.	Sum.f.	Fridagar	Menntun	R ²
(1)	-288,29	31,82									0,38
	-(4,00)	-(4,43)									
(2)	-198,89	17,50	0,74								0,54
	-(2,67)	-(2,24)	-(3,55)								
(3)	-207,89	18,46	0,64	0,09							0,65
	-(2,88)	-(2,43)	-(2,93)	-(3,54)							
(4)	-147,69	13,74	0,55	0,08	-0,81						0,68
	-(1,42)	-(1,36)	-(2,11)	-(3,05)	-(1,13)						
(5)	-150,60	14,26	0,50	0,07	-0,87	0,97					0,69
	-(1,37)	-(1,32)	-(1,81)	-(2,05)	-(1,15)	-(0,97)					
(6)	-290,10	25,07	0,42	0,11	-0,88	0,31	0,02				0,74
	-(2,45)	-(2,39)	-(1,66)	-(2,26)	-(1,36)	-(0,33)	-(1,52)				
(7)	-345,03	28,38	0,49	0,10	-0,90	0,04	0,03	0,30			0,76
	-(2,54)	-(2,49)	-(1,85)	-(2,18)	-(1,43)	-(0,05)	-(1,78)	-(1,40)			
(8)	-319,10	25,93	0,46	0,11	-0,76	0,74	0,03	0,33	-0,42		0,79
	-(2,78)	-(2,63)	-(1,69)	-(2,09)	-(1,36)	-(0,63)	-(2,14)	-(1,59)	-(1,43)		
(9)	-290,04	23,61	0,34	0,11	-0,92	0,62	0,03	0,46	-0,36	0,19	0,81
	-(2,48)	-(2,27)	-(0,97)	-(2,20)	-(1,50)	-(0,49)	-(2,04)	-(1,95)	-(1,26)	-(1,20)	

Skáletraðar tölur sýna stika sem eru marktækir m.v. 5% öryggismörk. Tölur í svigum eru t-gildi m.v. misdreifnileiðrétt staðalfrávik með aðferð Whites.

4. Menning og lífsgildi

Næsta spurningin er sú hvaða þættir ákvarði VLF á mann, markaðsfrelsi og umfang utanríkisviðskipta. Til þess að útskýra þessar stærðir notum við mælikvarða á menningu eða gildismat þjóðanna.

Könnun á gildismati (World Values Survey, Ronald Inglehart, Institute for Social Research University of Michigan, <http://www.worldvaluessurvey.org/>) er notuð til þess að meta afstöðu hinna ýmsu þjóða til vinnu og ýmissa annarra þátta. Þær spurningar sem notaðar eru til þess að mæla vinnu- menningu eru eftirfarandi:

- (1) Hversu mikla áherslu leggur þú á árangur í starfi? („árangur“)
- (2) Hversu mikla áherslu leggur þú á möguleika til þess að sýna frumkvæði? („frumkvæði“)
- (3) Hversu mikla áherslu leggur þú á að starf sé áhugavert? („áhugavert starf“)
- (4) Tekur þú við fyrirmælum án þess að biðja um skýringar? („hlýðni“)
- (5) Hversu eftirsóknarverð er samkeppni? („samkeppni“)
- (6) Hversu mikilvægt er sumarleyfi? („sumarleyfi“)
- (7) Hversu mikilvægur er streitulaus vinnustaður? („streituleysi“)
- (8) Hversu mikilvægt er atvinnuöryggi? („atvinnuöryggi“)

Í töflu 2 er sýnt hlutfall svarenda sem leggja mikla áherslu á viðkomandi þætti, þ.e. leggja mikið upp úr að ná árangri í starfi, að sýna frumkvæði, að starf sé áhugavert, að sumarleyfi sé mikilvægt, að mikilvægt sé að vinnustaður sé streitulaus og að það sé atvinnuöryggi, einnig að viðkomandi sé tilbúinn að hlýða fyrirmælum án skýringar og að hann telji samkeppni vera æskilega. Í ljós kemur nokkur munur á enskumælandi löndunum annars vegar og löndum á meginlandi Evrópu hins vegar. Enskumælandi þjóðirnar leggja mun meiri áherslu á mikilvægi árangurs í starfi, mikilvægi þess að geta sýnt frumkvæði, að starf sé áhugavert, að samkeppni sé eftirsóknarverð og eru einnig tilbúnar til þess að hlýða fyrirmælum í meira mæli. Hugsunin með því að taka hlýðnibreytuna með er sú að hlýðni á vinnustað geti bent til agaðri vinnubragða! Hins

vegar er ekki mikill munur á hlutfalli svarenda sem leggja áherslu á að vinnustaðurinn sé streitulaus og atvinnuöryggi sé mikið. Norðurlandþjóðirnar fjórar taka sér stöðu á milli enskumælandi landa og landa á meginlandi Evrópu nema hvað þar er hærra hlutfall svarenda jákvætt gagnvart samkeppni og lægra hlutfall leggur mikið upp úr sumarfrí en í Bandaríkjunum. Japönnum svipar til Evrópubúa nema hvað þeir leggja meira upp úr streitulausum vinnustöðum, sumarleyfi og atvinnuöryggi, reyndar meira en nokkrir aðrir. Staða Íslendinga er athyglisverð, þeir skipa sér í flokk með enskumælandi þjóðunum að því er varðar mikilvægi þess að sýna árangur og frumkvæði í starfi, mikilvægi þess að starf sé áhugavert og samkeppni sé eftirsóknarverð. Þeir leggja hins vegar meiri áherslu á sumarleyfi en hinar Norðurlandþjóðirnar og Bandaríkjamenn.

Hugum nú að öðrum þáttum menningarinnar, annars vegar að því sem við getum kallað félagsauð og hins vegar að trúarbrögðum. Margir höfundar hafa fjallað um mikilvægi trausts og trúar á stjórnmöldum fyrir hagvöxt yfir tíma – því sem Loury (1977) kallar félagsauð – og VLF á hverjum tímamarki. Knack og Keefer (1999) sýna fram á að hagvöxtur innan OECD sé jákvætt fall af hlutfalli svarenda í spurningakönnun sem segist treysta vel samborgurum sínum. Þeir færa fram margvísleg rök máli sínu til stuðnings og vitna í Arrow (1972) sem segir: „Svo til öll viðskipti fela í sér traust, sérstaklega þau viðskipti sem stunduð eru í einhvern tíma.“ Traust skiptir augljóslega máli þegar afhending vöru og greiðsla á sér ekki stað á sama tíma, einnig í öllum tengslum vinnuveitanda og starfsmanna og í samskiptum ríkisvalds og þegna. Þegar einstaklingar bera traust hver til annars er afleiðingin sú að samningagerð verður einfaldari og þeir þurfa ekki að verja sama tíma og fyrirhöfn í að tryggja hagsmuni sína. Málaferli verða því ekki eins mörg. Við lítum á hlutfall þeirra sem svara eftirfarandi spurningum á jákvæðan hátt:

- (9) Er hægt að treysta flestu fólki? („traust“)
- (10) Hversu mikið traust berð þú til opinberra embættismanna? („trú á emb.“)

Í töflu 2 er sýnt hlutfall þeirra sem svara þessum spurningum jákvæðast, þ.e. bera mikið traust

Tafla 2

Vinnumenning, trúarbrögð og félagsauður

	Vinnumenning								Trúarbrögð		Félagsauður	
	Árangur	Frumkvæði	Áhuga-vert	Hlýðni	Samkeppni	Sumarl.	Streitu-laus	At. öryggi	Guðs-trú	Stj.m.m guð	Traust	Trú á emb.
Ástralía	71,6	52,3	74,1	48,9	26,4	13,7	23,6	58,5	21,1	--	38,1	3,5
Bandaríkin	83,7	61,7	81,5	64,5	28,9	36,6	37,8	71,8	58,2	17,6	35,5	10,4
Bretland	57,9	39,2	67,9	43,5	11,6	39,3	28,3	65,1	13,9	3,3	28,5	3,3
Írland	71,2	58,9	72,2	36,8	19,7	45,9	44,2	68,5	36,1	4,0	35,2	13,0
Kanada	72,7	49,9	70,4	57,2	23,6	26,4	27,8	64,9	36,9	6,6	38,4	7,1
Nýja-Sjáland	82,5	72,5	83,7	33,6	24,1	32,3	35,4	72,0	23,3	--	47,5	2,6
<i>Meðaltal</i>	<i>73,3</i>	<i>55,8</i>	<i>75,0</i>	<i>47,4</i>	<i>22,4</i>	<i>32,4</i>	<i>32,9</i>	<i>66,8</i>	<i>31,6</i>	<i>7,9</i>	<i>37,2</i>	<i>6,7</i>
Austurríki	56,5	48,5	57,3	24,8	22,6	20,3	17,8	75,4	24,6	4,6	31,3	4,8
Belgía	46,7	49,1	56,0	30,7	10,3	33,9	31,9	47,1	14,7	3,3	29,4	3,0
Frakkland	50,3	42,8	65,6	33,3	15,8	19,8	11,5	46,3	8,3	3,9	21,4	4,2
Grikkland	60,2	56,2	68,9	26,4	15,0	32,4	53,5	65,3	30,1	17,5	20,5	1,4
Holland	40,0	62,0	55,7	27,5	4,8	27,7	33,0	28,6	11,7	0,6	59,4	1,7
Ítalía	75,4	64,4	75,5	26,3	17,8	34,7	60,3	76,1	32,3	4,4	31,8	3,5
Portúgal	48,1	35,4	45,0	42,1	17,5	37,3	24,4	64,4	35,7	2,6	9,8	3,0
Spánn	47,7	35,0	53,2	35,1	12,7	40,2	39,0	74,7	17,8	1,8	36,3	6,3
Sviss	56,3	61,4	72,1	33,8	26,3	26,1	30,5	64,4	16,3	--	37,8	2,0
Þýskaland	49,1	51,2	68,5	34,6	14,7	23,6	22,7	78,0	9,1	3,6	31,2	2,3
<i>Meðaltal</i>	<i>53,0</i>	<i>50,6</i>	<i>61,8</i>	<i>31,5</i>	<i>15,8</i>	<i>29,8</i>	<i>32,5</i>	<i>62,0</i>	<i>20,1</i>	<i>4,7</i>	<i>30,9</i>	<i>3,2</i>
<i>Japan</i>	<i>69,7</i>	<i>49,8</i>	<i>63,7</i>	<i>28,0</i>	<i>10,6</i>	<i>70,6</i>	<i>69,1</i>	<i>80,3</i>	<i>6,0</i>	<i>2,2</i>	<i>39,6</i>	<i>1,7</i>
Danmörk	54,9	49,5	64,7	34,5	13,3	16,1	13,9	50,0	6,5	1,3	64,1	3,5
Finnland	56,1	48,1	76,0	30,0	10,6	20,8	30,9	68,2	16,2	3,5	56,8	3,2
Noregur	74,4	49,7	70,1	59,7	17,5	10,7	23,8	69,3	11,9	--	64,8	2,1
Svíþjóð	72,3	51,9	69,9	37,6	17,7	19,5	35,0	51,0	8,8	1,7	63,7	2,4
<i>Meðaltal</i>	<i>62,8</i>	<i>52,1</i>	<i>70,6</i>	<i>39,1</i>	<i>17,1</i>	<i>19,3</i>	<i>26,8</i>	<i>60,6</i>	<i>10,9</i>	<i>2,2</i>	<i>62,4</i>	<i>2,8</i>
<i>Ísland</i>	<i>80,6</i>	<i>63,1</i>	<i>76,1</i>	<i>42,0</i>	<i>33,7</i>	<i>17,6</i>	<i>32,4</i>	<i>58,4</i>	<i>15,2</i>	<i>2,6</i>	<i>39,3</i>	<i>5,3</i>

til annarra og til opinberra embættismanna. Hið síðara er sennilega merki um að spilling sé lítil. Norðurlöndin skera sig úr að því er varðar traust til samborgara, þar er fólki treyst mun meir en annars staðar. Hins vegar er lítil munur á enskumælandi löndunum og Evrópuþjóðunum. Traust á opinberum embættismönnum er mest í enskumælandi löndunum. Hins vegar er athyglisvert að Íslendingar bera ekki sama traust til samborgara sinna og aðrir Norðurlandabúar og svipar þeim fremur til enskumælandi þjóðanna og annarra Evrópuþjóða en Norðurlandþjóðanna.

Að lokum er spurt um trúarbrögð. Í töflu 2 er einnig sýnt hlutfall þeirra sem svara eftirfarandi tveimur spurningum á sem jákvæðastan hátt:

- (11) Hversu mikilvægur er guð í lífi þínu? („guð“)
- (12) Hversu mikilvægt er að stjórnmaðlamenn trú á guð? („stj.m.m.guð.“)

Trúhneigð er mest í Bandaríkjunum og næstmest í kaþólskum löndum Evrópu. Bandaríkjamenn og Grikkir eru þeir einu sem leggja eitthvað upp úr trúhneigð stjórnmaðlanna. Íslendingar

skipa sér hér með Evrópubúum, tilvist guðs skiptir máli í lífi þeirra en alls ekki eru gerðar þær kröfur til stjórnámálanna að þeir séu trúhneigðir.⁷

Í heild má segja að Íslendingar séu um margt svipaðir enskumælandi þjóðum, einkum Bandaríkjamönnum, þegar kemur að vinnumenningu en hins vegar séu þeir ólíkir að öðru leyti og skipi sér þá í hóp annarra Evrópuþjóða. Íslendingar líkjast ekki enskumælandi þjóðunum í trúhneigð, trausti á opinberum embættismönnum eða mikilvægi þess að stjórnámálmennt séu trúaðir. Einnig vekur einnig nokkra athygli að traust til samborgara virðist minna hér en á hinum Norðurlöndunum.

Næsta skref er að reyna að lýsa þeirri menningu sem liggur á bak við viðhorfin sem hér hafa komið fram með því að reikna svokallaða frumþætti (e. principal components) fyrir vinnumenningarbreytunar átta. Við höfum þá fylki sem er 22×8, þ.e.a.s. mælingar fyrir 8 breytur fyrir hvert 22 landa. Fyrsti frumþátturinn (FP1) útskýrir 40% af breytileika

fylkisins, sá næsti (FP2) 27% breytileikans og hinn þriðji (FP3) 14% breytileikans. Í töflu 3 er að finna eiginvektora fyrir frumþættina ellefu.

Fyrsti frumþátturinn, FP1, leggur áherslu á árangur í starfi, frumkvæði, áhugaverð störf og gagnsemi samkeppni. Hann endurspeglar því þætti sem kalla má „dugnað“. Næsti frumþáttur, FP2, leggur áherslu á sumarleyfi, streitulausan vinnustað og atvinnuöryggi en hlýðni á vinnustað fær neikvætt vægi. Hann endurspeglar því þætti sem kalla má „öryggi“. Síðasti frumþátturinn, FP3, gefur frumkvæði jákvætt vægi en hlýðni og atvinnuöryggi fá neikvæðar þáttahleðslur. Hann endurspeglar því þætti sem kalla má „frumkvæði“.

Næst tókum við mælingu okkar á trausti og frumþættina þrjá sem mæla vinnumenningu og notum þessar breytur til þess að útskýra breytileika þeirra stærða sem höfðu mest að segja með lífshamingju þjóða hér að ofan.⁸ Niðurstöðurnar eru í töflu 4. Þar kemur í ljós að traust hefur jákvæð áhrif á VLF og einnig á markaðsfrelsi. Trú á opinberum embættismönnum hefur jákvæð áhrif á VLF, markaðsfrelsi og utanríkisviðskipti.⁹ Fyrsti frumþátturinn (dugnaður) hefur jákvæði áhrif á VLF en neikvæð áhrif á utanríkisviðskipti. Annar þátturinn (öryggi) hefur neikvæð áhrif á VLF. Þriðji þátturinn (frumkvæði) hefur jákvæð áhrif á umfang utanríkisviðskipta.

Að lokum er unnt að meta samband mældrar lífshamingju og menningarfrumþáttanna beint. Þetta er gert í síðasta dálki töflunnar. Í ljós kemur að mæld hamingja er neikvætt fall af FP2 – því hversu þjóðir leggja mikið upp úr öryggi og hvíld – og jákvætt fall af frumþættinum FP3 sem mælir hversu þjóðir eru tilbúnar að sýna frumkvæði og taka áhættu. Traust til samborgara og embættismanna hefur jákvæðan stuðul.

5. Niðurstöður og lokaorð

Í þessari ritgerð hefur verið leitast við að svara þeirri mikilvægu spurningu hvert markmið efna-

Tafla 3

Frumþættir vinnumenningar (þáttahleðslur og hlutfall heildarbreytileika)

	<i>FP1- dugnaður</i>	<i>FP2- öryggi</i>	<i>FP3- frumkvæði</i>
Árangur	0,53	0,03	-0,08
Frumkvæði	0,38	0,07	0,60
Áhugavert starf	0,49	-0,05	0,21
Hlýðni	0,26	-0,33	-0,50
Samkeppni	0,43	-0,24	-0,12
Sumarleyfi	-0,01	0,60	-0,19
Streituleysi	0,16	0,61	0,08
Atv.öryggi	0,24	0,31	-0,53

Hlutfall			
heildarbreytileika	40%	27%	14%

Þáttahleðslur hærri en 0,30 eru skáletraðar.

7. Þessi niðurstaða kemur heim og saman við niðurstöður þeirra Péturs Péturssonar og Friðriks H. Jónssonar (1994). Í ritgerð þeirra kemur fram að þótt Íslendingar séu fremur trúhneigðir þá virðist sem þeir leggi sjálfstætt mat á hagsmuni og velferð einstaklinga í stað þess að styðjast við kennisettingar trúarbragða.

8. Niðurstöður sýndu að breytan sem mælir hlutfall þeirra sem segja guð vera mikilvægan í lífi sínu hafði ekki marktækan stuðul og var henni af þessum sökum sleppt.

9. Fólksfjöldi er hafður með í þessari jöfnu vegna þess að smærri þjóðir hafa umfangsmeiri utanríkisviðskipti.

hagsstarfseminnar eigi að vera. Niðurstaðan er sú að það sé ekki einungis háværkun VLF heldur einnig tækifæra sem felast í markaðsfrelsi og umfangsmiklum utanríkisviðskiptum. Þær þjóðir sem standa sig best á þessum lífsgæðamælikvörðum eru þær þar sem traust á samborgurum og stofnunum er mikið og þar sem mikið er lagt upp úr frumkvæði, dugnaði, samkeppni og árangri í starfi fremur en atvinnuöryggi og frítíma. Vinnusemi og frumkvæði í frjálsu markaðshagkerfi þar sem

traust til stofnana og samborgara er sem mest virðist helst stuðla að hamingju þjóða. Hamingja í þessum skilningi er þá nátengd hugmyndum heimspekinnar um hamingju sem ástand þar sem einstaklingar finna hamingju með skynsamlegri hegðun og þroskast og eflast í frjálsu samfélagi trausts og velvildar. Markmið efnahagslífsins eru þá e.t.v. ekki svo mjög frábrugðin tilgangi lífsins eftir allt saman!

Tafla 4

Velferð, traust og frumþættir dugnaðar, öryggis og frumkvæðis

	<i>log(VLF)</i>	<i>log(VLF)*</i>	<i>Frelsi</i>	<i>Frelsi**</i>	<i>Ut.viðsk.*</i>	<i>Ut.viðsk.*</i>	<i>Hamingja</i>	<i>Hamingja</i>
Fasti	9,73 -(79,37)	9,80 -(69,91)	62,91 -(14,81)	73,80 -(17,34)	42,21 -(3,89)	35,51 -(2,29)	16,15 -(3,06)	20,91 -(3,60)
Traust	0,01 -(2,80)	0,01 -(1,92)	0,19 -(2,18)	0,02 -(0,18)	0,44 -(1,46)	0,38 -(1,15)	0,30 -(2,69)	0,16 -(1,26)
Trú á emb.	0,02 -(1,86)	0,03 -(2,01)	0,99 -(2,24)	0,37 -(1,66)	7,34 -(2,93)	9,18 -(4,40)	1,27 -(3,10)	1,49 -(3,19)
Fb1-dugnaður		0,01 -0,58		1,37 -(3,15)		-5,83 -(1,91)		0,11 -(0,11)
Fb2-öryggi		-0,09 -(2,83)		0,42 -(0,61)		1,76 -(0,64)		-2,54 -(1,47)
Fb3-frumkvæði		0,01 -0,25		1,44 -(1,45)		10,40 -(1,98)		3,43 -(2,03)
Fólksfjöldi					-0,38 -(6,32)	0,00 -(4,87)		
R ²	0,34	0,58	0,31	0,72	0,74	0,85	0,28	0,51

Tölur í svigum er *t*-gildi m.v. misdreifnileiðrétt staðalfrávik með aðferð Whites. Skáletruð gildi tákna marktæka stika við 5% öryggismörk. * Japan er útlagi. ** Grikkland og Ítalía útlagar.

Heimildir

- Arrow, K., (1972), „Gifts and exchanges”, *Philosophy and Public Affairs*, I, 343-362.
- Barro, R. J., og J. Lee (2000), „International data on educational attainment updates and implications,” NBER Working Paper 7911.
- Baumol, W., (1990), „Entrepreneurship: Productive, unproductive, and destructive”, *Journal of Political Economy*, 98, 893-921.
- Bloch, F., V. Rao og S. Desai (2004), „Wedding celebrations as conspicuous consumption: Signaling social status in rural India”, *The Journal of Human Resources*, 39, 675-695.
- Fan, J. X., og J. R. Burton (2002), „Students’ perception of status-conveying goods”, *Financial Counseling and Planning*.
- Grinblatt, M., M. Keloharju og S. Ikaheimo (2004), „Interpersonal effects in consumption: Evidence from the automobile purchases of neighbors”, NBER Working Paper, 10226.
- Knack, S., og P. Keefer (1997), „Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation”, *Quarterly Journal of Economics*, 112, 1251-1288.
- Laibson, D., (1997), „Golden eggs and hyperbolic discounting”, *Quarterly Journal of Economics*, 112, 443-477.
- Layard, R. (2005), *Happiness: Lessons from a New Science*, The Penguin Press, New York.
- Loury, G., (1977), „A dynamic theory of racial income differences”. Birtist í P. A. Wallace og A. Le Mund (ritstjórar), *Women, Minorities and Employment Discrimination*, Lexington, MA.: Lexington Books.
- Murphy, K. M., A. Schleifer og R. Wishtny (1991), „The allocation of talent: Implications for growth”, *Quarterly Journal of Economics*, 106, 409-414.
- Pétur Pétursson og Friðrik H. Jónsson (1994), „Religion and family values: Attitudes of modern Icelanders in a comparative perspective”. Í T. Petterson og O. Riis (ritstjórar), *Scandinavian values. Religion and Morality in the Nordic Countries*. Acta Universitatis Upsaliensis, Psychologia et Sociologia Religionum 10.
- Putnam, R., R. Leonardi og R. Y. Nanetti (1993), *Making Democracy Work*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Stefán Ólafsson (1996), *Hugarfar og Hagvöxtur*, Félagsvísindastofnun.